

## Η πρόσληψη της Ευρώπης από τους Οθωμανούς κατά τον 18ο αιώνα

Θεοδώρα Ντακαλέτση  
doradakaletsi@gmail.com

Εκπαιδευτικός ΠΕ01, ΜEd., 3<sup>ο</sup> Γυμνάσιο Ηγουμενίτσας

**Περίληψη.** Η παρούσα εργασία έχει ως στόχο να ερευνήσει την άποψη της οθωμανικής κοινωνίας για τον δυτικό κόσμο κατά τη διάρκεια του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Ο αιώνας αυτός ήταν περίοδος μεταρρυθμίσεων για το οθωμανικό κράτος κάποιες από τις οποίες οφείλονταν και στην επαφή των Οθωμανών με τις ιδέες και τα επιτεύγματα της Δύσης. Παρότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ελάχιστα γνώριζε για τον κόσμο της Δύσης, οι μουσουλμανικές ελίτ καθώς και μη μουσουλμάνοι υπήκοοι του Σουλτάνου είχαν επαφές και δέχτηκαν επιρροές από αυτή. Παρά, λοιπόν, την αντίληψη πολλών ότι η οθωμανική κοινωνία δεν είχε καμία πρόσληψη της Δύσης, η εργασία επιχειρεί να δείξει ότι οι Οθωμανοί υπήρξαν μέτοχοι του ευρωπαϊκού πολιτισμού κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα με διάφορους τρόπους και σε πολλά επίπεδα. Μέσα από αυτή την οπτική η εργασία θα μπορούσε να αξιοποιηθεί στη διδασκαλία μαθημάτων τόσο στο Γυμνάσιο (Ιστορία Β' Γυμνασίου, Λογοτεχνία Γ' Γυμνασίου, Θρησκευτικά όλων των τάξεων) όσο και στο Λύκειο (Ιστορία Β' Λυκείου, Θρησκευτικά όλων των τάξεων).

**Λέξεις κλειδιά:** Οθωμανοί, Ευρώπη, εμπόριο, διπλωματικές σχέσεις, επιρροές

### Εισαγωγή

Για πολλά χρόνια μετά την κατάρρευσή της η Οθωμανική Αυτοκρατορία αντιμετωπιζόταν από Δυτικούς και Έλληνες ιστορικούς σαν ένα μεσαιωνικό κράτος που έμεινε ανεπηρέαστο από τις ευρωπαϊκές εξελίξεις. Μπορούμε να κατανοήσουμε την αντίληψη αυτή αν λάβουμε υπόψιν τις πολλές και γνωστές διαφορές που υπήρχαν ανάμεσα στα κράτη της Ευρώπης και την Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οπωσδήποτε η Οθωμανική Αυτοκρατορία είχε τη δική της ξεχωριστή διαδρομή, τα δικά της ιδιαίτερα χαρακτηριστικά. Όμως, από αυτό το σημείο μέχρι την άποψη ότι οι Οθωμανοί δεν είχαν καμιά σχέση με τις εξελίξεις που σημειώνονταν στην Ευρώπη, η απόσταση είναι πολύ μεγάλη. Η α-χρονική αντιμετώπιση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας ως ένα κρατικό μόρφωμα με συγκεκριμένα και αναλλοίωτα χαρακτηριστικά, με μια κοινωνία περιορισμένη στο εσωτερικό των συνόρων του, άλλαξε τις τελευταίες δεκαετίες. Οι αλλαγές που άρχισαν να σημειώνονται στον κόσμο από τους μεσαιωνικούς ακόμα χρόνους, άρχισαν να διοχετεύονται και στην Οθωμανική κοινωνία με τρόπους άμεσους αλλά και έμμεσους (McGowan, 1994, σελ.319; Faroqhi, 2009, σελ.289).

Τον 18<sup>ο</sup> αιώνα οι μεγάλες αλλαγές που συντελέστηκαν στη Δύση φτάνουν στην κορύφωσή τους. Οι ανακαλύψεις των νέων χωρών και η προκύπτουσα ροή πλούτου στην Ευρώπη, ο Διαφωτισμός, η βιομηχανική επανάσταση, η αύξηση της επικοινωνίας μεταξύ των δυτικών κρατών, είχαν αλλάξει τις δυτικές παραδοσιακές κοινωνίες. Η Δύση είχε μπει στη νεωτερική εποχή. Η παραδοσιακή οθωμανική πραγματικότητα αναστατώθηκε από αυτές τις αλλαγές στη Δύση, οι οποίες συνεπάγονταν και αύξηση της δύναμής της σε πολλά επίπεδα. Η

Οθωμανική Αυτοκρατορία έπρεπε από τη μεριά της να αλλάξει, δηλαδή να συμμετέχει στις εξελίξεις, εάν ήθελε να διατηρήσει τη θέση της στον χάρτη της περιοχής. Υπήρξαν, λοιπόν, αλλαγές στην πολιτική δομή, στον τρόπο που το κράτος προσπάθησε να διασφαλίσει την υπακοή υπηκόων και συμμάχων (διαπραγματεύσεις αντί διαταγές), αλλαγές στην οικονομία: αύξηση κυκλοφορίας και κατανάλωσης αγαθών, αλλαγή της ζωής των Οθωμανών υπηκόων εξαιτίας της αλλαγής της παγκόσμιας οικονομίας (Quataert, 2006). Η Οθωμανική αυτοκρατορία του 18<sup>ου</sup> αιώνα δεν ήταν μια περιχαρακωμένη κοινωνία και παθητικός θεατής των αλλαγών που λάμβαναν χώρα στην Ευρώπη, όπως συνέβαινε ίσως παλαιότερα, αλλά ήταν ικανή να υιοθετήσει καινοτομίες σε διάφορους τομείς, όπως η τεχνολογία, το εμπόριο, η αρχιτεκτονική κ.ά. Οι αλλαγές αυτές προέκυψαν από ανάγκη και κάτω από την επίδραση της Δύσης, που σημειώθηκε σε πολλούς τομείς, τους οποίους θα αναφέρουμε σε αυτή την εργασία (Quataert, 2006, σελ. 65).

## Πόλεμος και ειρήνη

Η άποψη των Οθωμανών για τον εαυτό τους και για τον κόσμο των «άλλων» δίνεται από δύο χαρακτηρισμούς: «ο κόσμος της ειρήνης», δηλαδή οι μουσουλμάνοι και «ο κόσμος του πολέμου», δηλαδή όλοι οι άλλοι (οι άπιστοι) (Howard, 2019, σελ. 253). Κατά την πρώτη περίοδο της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (1300 με 1700 περίπου μ.Χ.), οι στρατιωτικές επιτυχίες των Οθωμανών τους έκαναν να θεωρούν τους άλλους υποδεέστερους και θεωρούσαν δικαίωμα (και υποχρέωσή τους) την κατάκτησή τους· δεν υπήρχαν περιθώρια για συνομιλίες. Ο 18<sup>ος</sup> αιώνας όμως, χαρακτηρίζεται από ήττες και εδαφικές υποχωρήσεις. Αυτή η εξέλιξη έφερε στο προσκήνιο τις αδυναμίες του οθωμανικού στρατού, τόσο στη δομή, όσο και στην τεχνολογία που χρησιμοποιούσε. Η Δυτική τεχνολογία υπερεπερέωσε πια της δικής τους. Αυτή η διαπίστωση έφερε ριζική μεταβολή στη στάση των Οθωμανών απέναντι στην Ευρώπη και τον πολιτισμό της. Για πρώτη φορά οι Οθωμανοί παραδέχονται την ανωτερότητα των Ευρωπαίων και αρχίζουν να μιμούνται και να δανείζονται τρόπους των Δυτικών. Μέσα από τον πόλεμο ανακάλυψαν την υστέρησή τους σε στρατιωτική τεχνολογία και στρατιωτικές τεχνικές. Έγινε, λοιπόν, εμφανής η ανάγκη για στρατιωτική μεταρρύθμιση. Για εξοικονόμηση χρόνου, η μεταρρύθμιση αυτή θα καθοδηγούνταν από χριστιανούς αξιωματούχους. Ο Μεγάλος Βεζύρης Halil Hamid εγκαινίασε, σε συνεργασία με το Γάλλο Choiseul-Gouffier, μια σειρά μεταρρυθμιστικών μέτρων για τον εκσυγχρονισμό του οθωμανικού πυροβολικού και την εκπαίδευση των Οθωμανών στρατιωτών στη σύγχρονη τακτική και στρατηγική. Αυτό έγινε με τη βοήθεια γαλλικής αποστολής που περιλάμβανε στρατιωτικούς και τεχνικούς, μηχανικούς, αρχιτέκτονες, και χαρτογράφους. Με τη γαλλική τεχνογνωσία επισκευάστηκαν φρούρια, χτίστηκαν και στελεχώθηκαν σχολεία και χαρτογραφήθηκαν τα Στενά (Aksan, 2004, σελ. 64). Επίσης στα τέλη του 18<sup>ου</sup> αιώνα, ο Σουλτάνος Μουσταφά ο Γ' είχε ως σύμβουλό του στα στρατιωτικά θέματα το Γάλλο πρόξενο Francois de Tott. Αυτά τα παραδείγματα, που δεν είναι βέβαια τα μοναδικά, δείχνουν πως μέσα από τον πόλεμο η Οθωμανική αυτοκρατορία συνάντησε την Ευρώπη και προσέλαβε από αυτή τεχνογνωσία και πρακτικές πολέμου.

Όμως και οι ειρηνευτικές διαδικασίες αυτής της εποχής δείχνουν την αλλαγή των Οθωμανών. Όσο οι Οθωμανοί ήταν κυρίαρχοι στους πολέμους δε διαπραγματεύονταν με τους αντιπάλους τους (κάτι που σε γενικές γραμμές ήταν φυσικό για εκείνη την εποχή), αλλά διεκδικούσαν και κατακτούσαν εδάφη με τον πόλεμο και απαιτούσαν υπακοή και από τους κατακτημένους και από τους γειτονικούς τους λαούς. Ακόμα και σε όποιες

διπλωματικές σχέσεις υπήρχαν με κάποιες δυτικές χώρες, οι συνομιλίες δε γίνονταν ως ίσος προς ίσον, αλλά αποδίδονταν στην καλή θέληση και την ευσπλαχνία του Σουλτάνου απέναντι στον ηγεμόνα της διπλωματικής αποστολής. Μετά τις ήττες του 18<sup>ου</sup> αιώνα όμως, η ευρωπαϊκή ηγεμονία άλλαξε τη θέση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από θέση κυριαρχίας σε θέση όλο και αυξανόμενης εξάρτησης. Οι Οθωμανοί αναγκάστηκαν να χρησιμοποιήσουν τον ευρωπαϊκό τρόπο των συμμαχιών και της διαπραγματεύσεως για να αποφύγουν μεγαλύτερες ήττες και υποχωρήσεις. Αυτές οι πολιτικές διασυνδέσεις, παρ' όλο που υπήρχαν και σε προηγούμενους αιώνες, έγιναν πιο στενές γύρω στο 1700 μ.Χ. και απολύτως αναγκαστικές το τελευταίο τέταρτο του αιώνα. Ενώ αυτή η ένταξη στο ευρωπαϊκό πολιτικό σύστημα θεωρούνταν από τους Οθωμανούς ως κάτι προσωρινό, τελικά αναγκάστηκαν να συνάψουν συμμαχίες, να καλλιεργήσουν καλές σχέσεις με μεμονωμένους Ευρωπαίους ηγεμόνες και να γίνουν πιο δεκτικοί σε ξένες παρεμβάσεις και πρακτικές από ότι ήταν σε προγενέστερες περιόδους (Faroghi, 2009, σελ. 105).

## **Διπλωματικές αποστολές**

### ***Οθωμανικές πρεσβείες στην Ευρώπη***

Τον 18ο αιώνα υπήρχαν σαφώς διπλωματικές επαφές μεταξύ της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και του ευρύτερου κόσμου. Καθώς ο αιώνας αυτός προχωρούσε, η σχέση των Οθωμανών με την Ευρώπη συνέχισε να εξελίσσεται: ενώ το Οθωμανικό κράτος δεχόταν ξένες πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη, οι Οθωμανοί δεν έστελναν πρέσβεις σε άλλες ευρωπαϊκές χώρες γιατί τις θεωρούσαν υποδεέστερες· η ανάγκη τους να σχηματίσουν συμμαχίες τους οδήγησε στην αποστολή πρεσβειών σε χώρες της Ευρώπης. Και πάλι οι πρεσβείες αυτές ήταν προσωρινές· η διάρκειά τους ποικίλλει από μερικές εβδομάδες έως μερικούς μήνες. Όταν οι απεσταλμένοι έφευγαν από την ξένη αυλή, τότε έληγε και η διπλωματική επαφή μεταξύ των δύο κρατών. Η διακρατική διπλωματία λειτουργούσε μόνο σποραδικά για όσες εβδομάδες ή μήνες υφίσταντο αυτές οι πρεσβείες (Quataert, 2006 σελ. 135).

Οι πρεσβείες αυτές στόχευαν α) στο σχηματισμό συμμαχιών, β) στην παρατήρηση του τρόπου ζωής των Ευρωπαίων και γ) στην ανακάλυψη τεχνολογικών καινοτομιών που θα μπορούσαν να εφαρμοστούν στην οθωμανική κοινωνία. Οι Οθωμανοί πρέσβεις του 18ου αιώνα συνέτασσαν εκθέσεις σχετικές με αυτά που είδαν στις χώρες που επισκέφτηκαν: για τον τρόπο ζωής, τις συνήθειες του φαγητού, τη διασκέδαση, την κοινωνική ζωή και άλλες εκφάνσεις του ιδιωτικού και δημόσιου βίου του λαού με τον οποίο ήρθαν σε επαφή. Επίσης κατέγραφαν πληροφορίες σχετικές με φρούρια, κτίρια, δημόσια έργα, πλοία και ο,τιδήποτε θεωρούσαν ότι θα είναι χρήσιμο και ενδιαφέρον στη δική τους χώρα. Γυρίζοντας πίσω έφερναν μαζί τους αντικείμενα, ιδέες και τρόπους, αρχιτεκτονικά σχέδια που άρχισαν να τα χρησιμοποιούν στις πόλεις τους. Η έντονη οικοδομική δραστηριότητα κατά τη διάρκεια της Εποχής των Τουλιπών, κυρίως το χτίσιμο του παλατιού Sa'dabad, είναι ενδεικτική της γαλλικής επιρροής στην αρχιτεκτονική. Η κατασκευή προσπάθησε να μιμηθεί τις Βερσαλλίες και το Φοντενεμπλό, που είχε επισκεφτεί ο πρεσβευτής Μεχμέτ Εφέντη (Müge Göçek, 1987). Οι αναφορές των οθωμανικών πρεσβειών έγιναν μια συστηματική πηγή πληροφοριών σχετικά με τη Δύση. Αυτές οι εκθέσεις στην αρχή διαβάζονταν μόνο από μια μικρή ομάδα υψηλόβαθμων γραφειοκρατών και, μάλλον, και από τον Σουλτάνο. Κάποιες φορές, όμως, τα κείμενα αυτά ενσωματώνονταν σε χρονικά και γίνονταν γνωστά σε ένα πιο

ευρύ κοινό, που συναντούσε, με αυτό τον τρόπο, τη Δύση και τον πολιτισμό της (Faroqhi, 2009, σελ. 292).

### ***Ευρωπαίοι διπλωμάτες στην Κωνσταντινούπολη***

Ενώ οι Οθωμανοί δε συνήθιζαν πάντα να στέλνουν διπλωμάτες μουσουλμάνους στην Ευρώπη, εν τούτοις οι ίδιοι δέχονταν Ευρωπαίους απεσταλμένους στην Κωνσταντινούπολη. Η οθωμανική αυλή αντιμετώπιζε τους ξένους πρεσβευτές ως φιλοξενούμενους, πλήρωνε τα έξοδά τους και τους έδινε αξιωματούχους για συνοδεία οι οποίοι έτσι έρχονταν σε επαφή με τον τρόπο ζωής των δυτικών κοινωνιών. Οι απεσταλμένοι αυτοί θεωρούνταν υπεύθυνοι για τη συμπεριφορά του ηγεμόνα τους και πολλοί κατέληγαν στις φυλακές του Επταπυργίου. Την αντιμετώπιση αυτή των ξένων διπλωματών σταμάτησε ο Σελίμ Γ' (Quataert, 2006, σελ. 136). Η αλλαγή στην αντιμετώπιση των δυτικών διπλωματών από τους Οθωμανούς γίνεται φανερή ήδη από τις αρχές του 18ου αιώνα, όταν ο Μεγάλος Βεζίρης Ιμπραήμ Πασά άρχισε συχνές συναντήσεις με Άγγλους, Ολλανδούς και Γάλλους πρεσβευτές στην Κωνσταντινούπολη, παρατηρώντας τους τρόπους της Δύσης και διερευνώντας την αξία των συνδέσεων με δυτικές χώρες. Η εποχή του Ιμπραήμ Πασά σηματοδότησε την πρώτη αλλαγή στην οθωμανική στάση προς τη Δύση, από την υπεροψία στη συμφιλίωση, από την αδιαφορία στην προσοχή και από εκείνη ενός ηγεμόνα σε εκείνη ενός συμμάχου. Η δεκτικότητα των Οθωμανών για τη Δύση και τον πολιτισμό της μεγαλώνει και οι δυτικές επιρροές γίνονται εμφανείς στον τρόπο ζωής τουλάχιστον των οθωμανών αξιωματούχων που έρχονταν σε επαφή με τις διπλωματικές αποστολές των Ευρωπαίων στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Aksan, 2004, σελ. 14; Faroqhi, 2009, σελ. 292).

## **Το εμπόριο**

### ***Εμπορικές κοινότητες αλλοδαπών στην οθωμανική κοινωνία***

Ένας άλλος τομέας δράσης που έφερνε κοντά Οθωμανούς και Δύση ήταν το εμπόριο. Η παραδοσιακή αποχή των Οθωμανών από τη ναυτιλία και το εμπόριο επέτρεψε στις ευρωπαϊκές χώρες να κυριαρχούν εμπορικά στο μεσογειακό χώρο. Επί πλέον, η ανάγκη συμμαχιών ανάγκασε το Οθωμανικό Κράτος να προβαίνει σε συνεχείς ανανεώσεις των Διομολογήσεων, δηλαδή των εμπορικών συμφωνιών με τα ευρωπαϊκά κράτη, πρακτική η οποία κατέληξε σε αποικιακή εκμετάλλευση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας από τις ανεπτυγμένες ευρωπαϊκές χώρες. Τα εμπορικά συμφέροντα των υπηκόων των ευρωπαϊκών κρατών εξασφαλιζόνταν μέσω του καθεστώτος των Διομολογήσεων και έτσι ένας μεγάλος αριθμός ευρωπαίων εμπόρων άρχισε να εγκαθίσταται σε σημαντικές εμπορικές πόλεις της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και να ιδρύει παροικίες. Εκτός από την Κωνσταντινούπολη και άλλες παράκτιες πόλεις-λιμάνια όπως η Σμύρνη, η Θεσσαλονίκη, η Αλεξάνδρεια θα γνωρίσουν ανάπτυξη ως σημαντικά κέντρα εμπορίου. Λόγω αυτής τους της ιδιότητας οι πόλεις που προαναφέρθηκαν θα συγκεντρώσουν έναν μεγάλο αριθμό Ευρωπαίων εμπόρων οι οποίοι ήταν φορείς διαφορετικών παραδόσεων, πολιτισμικών καταβολών και τρόπων ζωής, πιο εξελιγμένων από τη χώρα στην οποία εγκαταστάθηκαν. Οι τρόποι τους, η τεχνολογία που χρησιμοποιούσαν στην εργασία και την οικία τους, καθώς και τα ευρωπαϊκά προϊόντα που εμπορεύονταν, έκαναν γνωστή τη Δύση στους Οθωμανούς κατοίκους κυρίως των πόλεων που επέλεξαν ως τόπο διαμονής τους (Faroqhi, 2009, σελ. 235; Inalcik & Quataert, σελ. 318, 2011).

Καθώς το διεθνές εμπόριο κατά το 18<sup>ο</sup> αιώνα αυξανόταν, μεγάλωνε και το ενδιαφέρον της Οθωμανικής κοινωνίας για τα νέα προϊόντα. Εισήγαν αγαθά που έρχονταν από τον Νέο Κόσμο – ζάχαρη, βαφικές ύλες και καφέ από τις Αντίλλες, που ήταν φθηνότερος από τον γνωστότερο μέχρι τότε μόκα. Επίσης από την Ευρώπη εισήγαν διάφορα χειροτεχνικά προϊόντα που ανταποκρίνονταν διαχρονικά στις προτιμήσεις των Οθωμανών. Αυτά ήταν μάλλινα υφάσματα, μεταλλικά σκεύη, γυαλικά, πορσελάνες, πυρίτιδα και είδη πολυτελείας όπως τα ρολόγια (Inalcik & Quataert, 2011, σελ. 352). Είναι σαφές πως τα προϊόντα αυτά, απευθύνονταν στις ομάδες των ελίτ της Οθωμανικής κοινωνίας και δεν αποτελούσαν αποκτήματα των απλών ανθρώπων. Όμως, ακόμα και έτσι, ένα τμήμα της Οθωμανικής κοινωνίας του 18<sup>ου</sup> αιώνα γνώριζε και χρησιμοποιούσε ευρωπαϊκά προϊόντα.

### **Εμπορικά προξενεία**

Ένας άλλος δίαυλος επικοινωνίας μεταξύ Ευρωπαίων και Οθωμανών, σχετικός με το εμπόριο, ήταν τα Εμπορικά Προξενεία που ίδρυσαν ευρωπαϊκές χώρες στο έδαφος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας μετά από διμερή συμφωνία. Τα προξενεία αυτά ιδρύονταν για να προστατεύουν τους εμπόρους –υπηκόους μιας ευρωπαϊκής χώρας από τις καταχρήσεις κάποιων Οθωμανών πασάδων, που απαιτούσαν παράνομα δασύματα (αβανίες) από τις παραιοκίες των ξένων εμπόρων που ζούσαν στις περιοχές δικαιοδοσίας τους (Inalcik & Quataert, 2011, σελ. 318.) Ρύθμιζαν, επίσης, διαφορές και διενέξεις μεταξύ χριστιανών (και μόνον) εμπόρων. Όμως, κυρίως μετά το 1740, άρχισαν να επεκτείνουν την προστασία τους (που συμπεριλάμβανε φοροαπαλλαγές και άλλα προνόμια) σε μια αυξανόμενη στρατιά προστατευομένων που προέρχονταν από τις μειονότητες της αυτοκρατορίας (Inalcik & Quataert, 2011, σελ. 319). Δημιουργούνται, έτσι, οι προστατευόμενοι των προξενείων, (μπερατλήδες), που είχαν προνόμια και συμπεριφέρονταν ως μη ραγιάδες. Πολλοί από αυτούς έγιναν πλούσιοι, έχτιζαν πλούσια και ψηλά σπίτια, εισήγαν αγαθά και είδη πολυτελείας. Δημιουργείται τώρα μια κοινωνική και οικονομική διαφοροποίηση. Ανώτερα κοινωνικά στρώματα σε πόλεις-λιμάνια (Σμύρνη, Θεσσαλονίκη, Χαλέπι (Howard, 2019, σελ. 261) αρχίζουν να ακολουθούν τον τρόπο ζωής και τις συνήθειες των δυτικών. Ένα νέο είδος Οθωμανών προέκυψε, προσανατολισμένων προς τη Δύση και με αφομοίωση του δυτικού πολιτισμού.

### **Οθωμανοί έμποροι στην Ευρώπη**

Η άρχουσα οθωμανική τάξη αδιαφόρησε για την οικονομική ανάπτυξη, καθώς είχε αποκλειστικό σχεδόν προσανατολισμό προς το στρατό και τη διοίκηση, και δεν δραστηριοποιήθηκε στον επιχειρηματικό τομέα. Το γεγονός αυτό έδωσε τη δυνατότητα στους μη μουσουλμάνους κατοίκους της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας να αναλάβουν επιχειρηματικές πρωτοβουλίες. Στο εμπόριο με το εξωτερικό σημαντική θέση έχουν ορθόδοξοι και Αρμένιοι έμποροι (η εβραϊκή επαφή με τη Δύση είχε αρχίσει να χάνει τη σημασία της, επειδή οι επαφές τους ήταν στην Ιταλία, η οποία δεν ήταν πλέον μεγάλο εμπορικό κέντρο). Ιδιαίτερα οι Έλληνες, παρουσίασαν κατά το 18ο αιώνα σημαντική οικονομική και κοινωνική ανάπτυξη. Οι Αρμένιοι κυριάρχησαν στο εμπόριο με την Περσία και οι Έλληνες στο εμπόριο και τις επαφές με τις ευρωπαϊκές χώρες (Müge Göçek, 1987, σελ. 122). Η εμπορική συνεργασία μειονοτήτων μη μουσουλμάνων με Ευρωπαίους εμπόρους έφερε τη γνώση ενός κόσμου ανώτερου από αυτού της μουσουλμανικής πλειοψηφίας. Οι έμποροι αυτοί, ολίγον κατ' ολίγον υιοθετούσαν τις δυτικές ιδέες και τον Δυτικό τρόπο ζωής, όπως π.χ. ο Αδαμάντιος Κοραής.

## Άλλες περιοχές συνάντησης της Οθωμανικής κοινωνίας με τη Δύση

Εκτός τους κύριους, και επίσημους θα λέγαμε, τομείς που έφερναν κοντά την Οθωμανική Αυτοκρατορία και τη Δύση και που ήταν ο πόλεμος, η διπλωματία και το εμπόριο, οι Οθωμανοί συναντούσαν τους Δυτικούς και σε πολλές άλλες δραστηριότητες της τότε εποχής. Πολλές ομάδες ανθρώπων, θέλοντας ή μη, είχαν επαφές με τους «άλλους»: στρατιώτες, αιχμάλωτοι και σκλάβοι, περιηγητές και προσκυνητές, διερμηνείς, εμπορικοί πράκτορες ή άλλου είδους διαμεσολαβητές, κ.λπ. (Faroqhi, 2009, σελ. 37). Οι στρατιώτες έρχονταν σε επαφή με τους στρατιώτες χωρών με τις οποίες η χώρα τους βρισκόταν σε πόλεμο· οι αιχμάλωτοι και οι σκλάβοι ζούσαν για μικρότερο ή μεγαλύτερο διάστημα σε περιοχές των αντιπάλων· οι περιηγητές και οι προσκυνητές έρχονταν σε επαφή με τον τοπικό πληθυσμό και τους εμπόρους για να προμηθευτούν τα απαραίτητα αγαθά, να βρουν κάποιο κατάλυμα και να πάρουν τις απαραίτητες πληροφορίες για το ταξίδι τους· οι οθωμανοί δραγουμάνοι που είχαν τοποθετηθεί στις ευρωπαϊκές πρεσβείες στην Κωνσταντινούπολη, συνέλλεγαν για την Πύλη πληροφορίες σχετικά με τις πολιτικές συνθήκες στα ευρωπαϊκά κράτη (Müge Göçek, 1987, σελ. 15)· τα ανάλογα ισχύουν και για τις υπόλοιπες ομάδες που αναφέρθηκαν. Οι άνθρωποι αυτοί μετακινούμενοι στα οθωμανικά εδάφη είχαν επαφές με οθωμανούς υπηκόους στους οποίους μετέδιδαν και πληροφορίες για τα μέρη και τους λαούς που είχαν συναντήσει - αν και για το θέμα αυτό υπάρχουν λίγα σχετικά κείμενα γραμμένα από Οθωμανούς σε σύγκριση με μια πλειάδα περιγραφών που διαθέτουμε, γραμμένες από Ευρωπαίους. Οι Οθωμανοί επίσης δεν συνήθιζαν να ταξιδεύουν για αναψυχή, και έτσι δεν έχουμε περιηγητικά κείμενα Οθωμανών ταξιδευτών στην Ευρώπη, εκτός από την περίπτωση του Εβλιγιά Τσελεμπί, του οποίου, όμως, η ιστορία αφορά σε άλλον αιώνα. Οπωσδήποτε, όμως, τα κείμενά του για τους τόπους που επισκέφτηκε ήταν στη διάθεση κάποιων λίγων Οθωμανών, εάν ήθελαν να τα διαβάσουν.

Μια άλλη πηγή πληροφοριών για την Ευρώπη ήταν οι γεωγραφικοί άτλαντες - η γεωγραφία ήταν ένα πεδίο γνώσης που ενδιέφερε τους Οθωμανούς-, αν και οι χάρτες και οι μεταφράσεις ευρωπαϊκών κειμένων ήταν σπάνιες και περιοριζόμενες σε καταλόγους δυναστειών της Ευρώπης (Faroqhi, 2009, σελ. 307; Müge Göçek, 1987, σελ. 81).

Οι παραμεθόριες περιοχές της αυτοκρατορίας ήταν, επίσης, σημαντικά σημεία συνάντησης των Οθωμανών με ξένους. Κάποιες φορές, εκτός από χρήματα, αγαθά, και υπηρεσίες, προσέφεραν στο οθωμανικό κέντρο και πληροφορίες για τους γύρω λαούς (Müge Göçek, 1987, σελ. 334). Γνώσεις για τη Δύση η Οθωμανική κοινωνία προσλάμβανε προφανώς και από την καθημερινή ζωή, μόνο που οι γνώσεις αυτές μεταδίδονταν προφορικά.

Η μετανάστευση ήταν ένας ακόμη παράγων που βοήθησε στην πρόσληψη γνώσεων για άλλους λαούς. Μεταναστεύσεις συνέβαιναν για λόγους οικονομικούς και πολιτικούς. Στη Σμύρνη, τη Θεσσαλονίκη, τη Βηρυτό, την Αλεξάνδρεια συνέρρεαν μετανάστες από ολόκληρο τον μεσογειακό κόσμο· χάρη σ' αυτούς τα λιμάνια ανέπτυξαν μια κοσμοπολίτικη, πολύγλωσση κουλτούρα, η οποία εντασσόταν περισσότερο στον ευρύτερο μεσογειακό κόσμο ως σύνολο, παρά ειδικότερα στην Οθωμανική Αυτοκρατορία (Quataert, 2006, σελ. 204).

Η ανάπτυξη του εμπορίου κατά τον 18ο αιώνα συνετέλεσε και στην εμφάνιση κάποιας μορφής εκδυτικισμού ο οποίος στηριζόταν και στην αστικοποίηση του πληθυσμού που εν τω μεταξύ άρχισε να λαμβάνει χώρα. Υπήρχε έντονη κινητικότητα του πληθυσμού, που αφορούσε και μουσουλμάνους και μη μουσουλμάνους, και μεταφορά τους στις πόλεις. Ο

πληθυσμός της Κωνσταντινούπολης π.χ. φτάνει τις 500.000. Η ζωή στις πόλεις έδινε περισσότερες πιθανότητες για συνάντηση με τις ομάδες ευρωπαίων κατοίκων της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την πρόσληψη στοιχείων από την ευρωπαϊκή κουλτούρα και πολιτισμό. Αυτή η αστικοποίηση του 18ου αιώνα αύξησε την επαφή με τη Δύση και έκανε τον αστικό πληθυσμό πιο δεκτικό στα μηνύματα της Ευρώπης (Farooqi, 2009, σελ. 235; Quataert, 2006, σελ. 224).

## Τεχνολογία

Πίσω από τη δυτική εμπορική επέκταση και τις επαναλαμβανόμενες στρατιωτικές νίκες ήταν μια νέα δυτική τεχνολογία. Αυτή η νέα τεχνολογία επαναπροσδιόρισε τη σχέση μεταξύ του ανθρώπου, του πολιτισμού και της τεχνολογίας γενικά. Η εμφάνιση και η διάδοση τεχνικών καινοτομιών, όπως τα πυροβόλα όπλα, τα μέσα πλοήγησης στην ανοιχτή θάλασσα, η κατασκευή χαρτών, η τυπογραφία, τα ρολόγια υψηλής ποιότητας, τα όργανα ακριβείας, ορίζονται στη νέα Δυτική τεχνολογία. Αυτές οι νέες τεχνολογίες έχουν αποκτήσει δική τους δυναμική· μεταβάλλουν τη δομή της Δυτικής κοινωνίας.

Η Οθωμανική Αυτοκρατορία αναγκάστηκε να δανειστεί και να υιοθετήσει τα δυτικά τεχνολογικά προϊόντα για να διατηρήσει την Οθωμανική στρατιωτική δύναμη. Οι Οθωμανοί ήταν γρήγοροι στην εκτίμηση της αξίας των πυροβόλων όπλων· χρησιμοποίησαν αποτελεσματικά το κανόνη στην κατάκτηση της Κωνσταντινούπολης. Οι Δυτικοί αποστάτες παρέχουν πλέον την επιστήμη και την τεχνολογία που απαιτείται για την παραγωγή των νέων όπλων. Αυτό το οθωμανικό ενδιαφέρον για τα όπλα, επεκτείνεται επίσης στα ορυχεία, τη ναυπηγική βιομηχανία, και την πλοήγηση (Müge Göçek, 1987, σελ. 103).

Η Δύση βοήθησε επίσης την Οθωμανική Αυτοκρατορία στην επιστήμη της ιατρικής· η δυτική ιατρική διείσδυσε στην Αυτοκρατορία μέσω των οθωμανικών μειονοτήτων που ήταν γιατροί (Müge Göçek, 1987, σελ. 104). Αλλά, ενδιαφέρον από την οθωμανική κοινωνία υπήρξε και για μη στρατιωτικά προϊόντα, όπως τα μικρά και μεγάλα (τοίχου) ρολόγια, τα πολυτελή υφάσματα και για κάποιες καινοτομίες, όπως η τυπογραφία. Όσον αφορά στα ρολόγια η ζήτησή τους κατά το 18<sup>ο</sup> αιώνα ήταν αρκετά μεγάλη, ώστε Άγγλοι, Γάλλοι και Ελβετοί ωρολογοποιοί να ανταγωνίζονται για την οθωμανική αγορά ρολογιών. Για το δεύτερο προϊόν, τα υφάσματα, δεν αρκέστηκαν μόνο στην εισαγωγή του, αλλά προσπάθησαν να εισάγουν την τεχνογνωσία και τους αργαλειούς για την παραγωγή τους από τους ίδιους, χωρίς η προσπάθεια αυτή να αποδώσει καρπούς (Müge Göçek, 1987, σελ. 107). Το τρίτο τεχνολογικό προϊόν που δέχτηκαν από τη Δύση κατά το 18 αιώνα ήταν η τυπογραφία. Οι οθωμανικές μειονότητες είχαν προσπαθήσει πρώτες να ιδρύσουν τυπογραφεία, τα οποία με διάφορες αφορμές καταστράφηκαν από τους Γενίτσαρους (αρμενικό και ελληνικό) ή έπαψαν να λειτουργούν λόγω οικονομικών δυσκολιών (εβραϊκό). Οι Οθωμανοί διατηρούσαν επιφυλάξεις για την τυπογραφία γιατί τη θεωρούσαν επικίνδυνο εργαλείο για την επικοινωνία. Τελικά, το πρώτο οθωμανικό τυπογραφείο δημιουργήθηκε 1726 από τον Ιμπραήμ Μουτεφερίκα και τον Μεχμέτ Σαΐντ Εφέντη, γιου του Οθωμανού πρεσβευτή Γιρμισεκίζ Τσελεμπί Μεχμέτ Εφέντη. Το τυπογραφείο αυτό μπορούσε να τυπώνει για πρώτη φορά βιβλία στην τουρκική γλώσσα και μέσα στην Οθωμανική επικράτεια (Müge Göçek, 1987, σελ. 114). Το 1744 ο Μουτεφερίκα ίδρυσε και μια οθωμανική χαρτοποιία για να προμηθεύει το τυπογραφείο με χαρτί εκτύπωσης. Αυτή η χαρτοποιία αποδεικνύει τη σταδιακή επέκταση αυτής της τεχνολογίας στην οθωμανική κοινωνία.

Οπωσδήποτε καταλαβαίνουμε ότι οι διάφορες τεχνολογικές καινοτομίες εισήχθησαν και υιοθετήθηκαν πρώτα από τις οθωμανικές ελίτ και, μέσω αυτών, διαχύθηκαν και στην υπόλοιπη οθωμανική κοινωνία.

## Η Δύση και οι κοινωνικές ομάδες της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας

Η οθωμανική κοινωνία ήταν μια κοινωνία με μεγάλη ανομοιογένεια. Είναι λογικό να αναρωτηθούμε αν όλοι σε αυτή την κοινωνία, πρώτον, αντιλαμβάνονταν με τον ίδιο τρόπο τα πράγματα και δεύτερον, αν είχαν όλες οι κοινωνικές ομάδες πρόσβαση στις εξελίξεις του υπόλοιπου κόσμου. Η απάντηση είναι όχι. Οι διαφορές είναι πολλές και το ενδιαφέρον των κοινωνικών ομάδων για τη Δύση δεν είναι το ίδιο, όπως δεν είναι ίδια και η δυνατότητα όλων των ομάδων να προσεγγίσουν τη Δύση:

α) Με έναν τρόπο αντιλαμβάνονται τη Δύση οι μουσουλμάνοι και με άλλον οι μη μουσουλμάνοι. Οι διαφορετικές αντιλήψεις για τον κόσμο και τον άνθρωπο που πηγάζουν από τις θρησκείες, οδηγούν τους ανθρώπους σε διαφορετική αντιμετώπιση των άλλων. Για τους μουσουλμάνους η διαφορετική θρησκεία, όπως και η θέση τους ως κατακτητές, ήταν εμπόδιο στην επικοινωνία τους με τους «άπιστους»· για τα άλλα έθνη, όμως, οι Ευρωπαίοι ήταν είτε ομόθρησκοι ή τουλάχιστον πιο πολιτισμένοι από τον ασιάτη βάρβαρο δυνάστη. Οι οθωμανικές μειονότητες ανέπτυξαν στενή σύνδεση με τη Δύση και ήταν η πρώτη κοινωνική ομάδα που θα μοιάσει προς τη Δύση (Müge Göçek, 1987, σελ. 116).

β) Οι κάτοικοι των πόλεων είναι εύλογο ότι είχαν περισσότερες πληροφορίες, αλλά και εμπειρίες σχετικά με τους «άλλους». Επίσης ήταν λιγότερο συντηρητικοί από τους κατοίκους της υπαίθρου και επομένως πιο δεκτικοί σε καινούριες ιδέες. Η αστικοποίηση του 18<sup>ου</sup> αιώνα αύξησε την πυκνότητα του πληθυσμού στις μεγάλες πόλεις και, κυρίως, στην Κωνσταντινούπολη, και μεγάλωσε την επικοινωνία μεταξύ των κατοίκων των πόλεων. Αυτοί οι κάτοικοι ήταν πολύ διαφορετικοί: υπήρχαν ταξιδιώτες, επιστήμονες, έμποροι από όλα τα μέρη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, εκτός από τους δούλους, τους ταξιδιώτες και τους πρέσβεις από όλο τον κόσμο. Η παρουσία των δυτικών κατοίκων στις μεγάλες πόλεις και στην πρωτεύουσα ήταν σημαντική για τη διάχυση της Δυτικής επιρροής στην οθωμανική κοινωνία (Müge Göçek, 1987, σελ. 117). Κάποια τμήματα του μη μουσουλμανικού πληθυσμού μάλιστα, επηρεάστηκαν ιδεολογικά από τα μηνύματα της Γαλλικής Επανάστασης (έμποροι-αστοί, Έλληνες και ελληνόφωνοι που δυσανασχετούσαν με το οθωμανικό πλαίσιο).

Από την άλλη μεριά οι αγροτικοί πληθυσμοί λάμβαναν πολύ λιγότερες πληροφορίες για την Δύση. Η όποια πληροφόρηση είχαν ήταν σποραδική και κυρίως προφορική-από ταξιδευτές, αιχμαλώτους και στρατιώτες που επέστρεψαν, από τους ναυτικούς κλπ. Απαραίτητη προϋπόθεση, όμως, γι' αυτή την πληροφόρηση ήταν να συναντήσουν κάποιον από όλους αυτούς. Για τις δυτικές καινοτομίες μάθαιναν επίσης και από τις περιοδείες των οθωμανών αξιωματούχων στα κτήματά τους, που ήταν διάσπαρτα σε πολλές περιοχές της αυτοκρατορίας. Όλες αυτές οι διάσπαρτες ιδιοκτησίες απαιτούσαν συχνές επισκέψεις για τη συντήρησή τους και για τη συλλογή των εσόδων. Οι επισκέψεις αυτές πραγματοποιούνταν με τη συνοδεία των οικογενειών τους και όλης της ακολουθίας τους. Η οικογένεια είχε την ευκαιρία να αλληλεπιδρά με απομακρυσμένες περιοχές και να εξαπλώνει την επίδρασή της, στους εκεί κατοίκους (Müge Göçek, 1987, σελ. 134).

γ) Κάποιες κατηγορίες των οθωμανικών ελίτ, μουσουλμάνων αλλά και άλλων θρησκευτικών ομάδων, είχαν στενές επαφές με Ευρωπαίους. Μια από αυτές τις κατηγορίες των μη μουσουλμάνων ήταν οι Φαναριώτες (χριστιανοί και ελληνορθόδοξοι). Οι θέσεις των δραγουμάνων που κατείχαν και των ηγεμόνων στις Παραδουνάβιες Ηγεμονίες, τους έφερναν σε επαφή με τους ευρωπαϊκούς λαούς καθ' όλη τη διάρκεια του 18<sup>ου</sup> αιώνα. Η επίδραση της Δύσης σε αυτούς ήταν καταλυτική: ζούσαν όπως οι Ευρωπαίοι, ντύνονταν όπως αυτοί, και γενικά η ζωή τους βρισκόταν πιο κοντά στο ευρωπαϊκό παρά στο οθωμανικό πρότυπο. Άλλη ομάδα των οθωμανικών ελίτ ήταν οι μουσουλμάνοι αξιωματούχοι που ζούσαν στην Κωνσταντινούπολη· αυτοί είχαν επαφές με ευρωπαίους κατοίκους και χρησιμοποιούσαν στη ζωή τους ευρωπαϊκές καινοτομίες (Müge Göçek, 1987, σελ. 124). Ενώ η ομάδα των μη μουσουλμάνων δεν είχε τη δυνατότητα να επηρεάσει μεγάλα τμήματα της οθωμανικής κοινωνίας, εξαιτίας των περιορισμών που το οθωμανικό κράτος επέβαλλε στην επικοινωνία μεταξύ των διαφόρων κοινωνικών ομάδων, η ομάδα των μουσουλμάνων αξιωματούχων ήταν βασική για την ανάδειξη της ευρωπαϊκής επιρροής, γιατί είχαν τη δυνατότητα να επικοινωνούν με όλη την οθωμανική κοινωνία μέσα από τις θέσεις τους, τις ιδιοκτησίες και τα εκτεταμένα νοικοκυριά τους και να διαχύσουν τη δυτική επίδραση σε αυτή. Έτσι άρχισε ο μετασχηματισμός της Οθωμανικής κοινωνίας.

δ) Τέλος, το οθωμανικό κράτος επηρεάστηκε, κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα, από τη Δύση και στην προσπάθειά του να αποκτήσει στρατιωτική τεχνολογία, όπως ειπώθηκε παραπάνω. Αναζήτησε, επίσης, στρατιωτικούς συμβούλους στη Δύση. Ο Σουλτάνος Σελίμ Γ', επηρεασμένος από τη Δύση, επιχείρησε πολλές ριζοσπαστικές αλλαγές στον στρατιωτικό τομέα και στη διπλωματία, αν και το πρόγραμμά του συνάντησε την αντίδραση των θρησκευτικών αρχηγών και των Γενιτσάρων και ο ίδιος, εξαιτίας των αλλαγών που επιχείρησε, είχε τραγική κατάληξη.

## Επίλογος

Παρά την, κοινή εν πολλοίς, άποψη ότι η οθωμανική κοινωνία ήταν ένας περικλειστος και απομονωμένος κόσμος, οι σύγχρονες μελέτες αποδεικνύουν ότι αυτό δεν ισχύει. Το Παλάτι και οι Οθωμανοί, βέβαια, προσπαθούσαν να ελέγχουν πάντα ο,τιδήποτε καινοφανές ερχόταν στην κοινωνία τους – από τις ιδέες μέχρι τα προϊόντα και τις νέες τεχνολογίες. Όμως κατά τον 18<sup>ο</sup> αιώνα αυτό δεν ήταν πια στο χέρι τους. Η διάχυση της Ευρώπης στην οθωμανική κοινωνία γινόταν ταυτόχρονα σε πολλά επίπεδα και, πολλές φορές, χωρίς και οι ίδιοι οι δέκτες των αλλαγών να τις συνειδητοποιούν. Η δεκτικότητα της Δύσης από τις διάφορες κοινωνικές ομάδες δεν ήταν οπωσδήποτε η ίδια, αλλά, στην πραγματικότητα, καμιά από τις ομάδες αυτές δεν έμεινε ανεπηρέαστη. Ο 18<sup>ος</sup> αιώνας ήταν αιώνας αλλαγών και για την Οθωμανική Αυτοκρατορία· σε μικρότερο ή μεγαλύτερο βαθμό η Ευρώπη και οι επιρροές της έπαιξαν σημαντικό ρόλο σ' αυτές τις αλλαγές.

## Αναφορές

- Aksan, V. H. (2004). *Ottomans and Europeans. Contacts and Conflicts*. Istanbul : The Isis Press.  
Faroqhi, S. (2009). *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία και ο κόσμος γύρω της*. Αθήνα: Εκδόσεις του Εικοστού Πρώτου.

- Howard, D. A. (2019). *Η ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας*. Αθήνα: Ινστιτούτο του Βιβλίου - Καρδαμίτσα.
- Inalcik, H., & Quataert, D. (2011). *Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914* (Τόμ. Β'). (Επιμ., Επιμ.) Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- McGowan, B. (1994). *Η εποχή των αγιάνηδων, 1699-1812*, στο Οικονομική και κοινωνική ιστορία της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, Τόμος Β': 1600-1914 (Τόμ. Β'). (Επιμ. Inalcik, H., & Quataert, D.), Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Müge Göçek, F. (1987). *East Encounters West*. New York: Oxford University Press.
- Quataert, D. (2006). *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία. Οι τελευταίοι αιώνες, 1700-1922*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.